

ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN TIMPUL CAMPANIEI ARMATEI ROMÂNE ÎN TRANSILVANIA, AUGUST — SEPTEMBRIE 1916

Entuziasmul general declanșat de hotărîrea adoptată de Consiliul de Coroană din 14/27 august 1916, prin care România a intrat în război împotriva Puterilor Centrale, reprezintă o convingătoare dovadă a impresionantei unități existente la scara întregii națiuni, pe deplin încredințată de faptul că sosise momentul, îndelung așteptat, al trecerii la îndeplinirea celui mai înalt ideal al românilor — unitatea națională.¹ Nenumărate sînt mărturiile care, fiecare în parte și mai multe împreună, evidențiază covîrșitorul sentiment patriotic de care au fost cuprinse milioanele de români din toate teritoriile locuite de ei, atît din țara liberă, cît și din provinciile aflate sub stăpînire străină. Românii din afara granițelor naționale "... au acționat în același consens general cu frații lor din statul român, realizînd în anii grelelor încercări ale războiului o *unitate morală care a precedat și a prefigurat Unirea din 1918*. Acest consens național se cuvine a fi relevat în toată plenitudinea lui atunci cînd se vorbește de *caracterul național și popular al participării României la primul război mondial*" (subl. n.).²

Ideile subliniate din citatul de mai sus, sînt confirmate de numeroase dovezi, pentru întreg teritoriul românesc și pe toată durata războiului, în cele ce urmează propunîndu-se a înfățișa date și fapte petrecute la nivelul unui ținut și al unei perioade limitate — Țara Făgărașului în toamna anului 1916 —, așa încît să se contribuie la îmbogățirea tabloului general dominat de ideile majore amintite mai sus.

Înainte de prezentarea datelor referitoare la tema enunțată, este necesar a fi schițat modul în care masele populare din Țara Făgărașului au reacționat la situația creată de izbucnirea și desfășurarea războiului pînă în momentul intrării trupelor române în Transilvania.

*

Izbucnirea primului război mondial a dus la crearea unei situații de-a dreptul dramatice pentru românii transilvăneni³, oprimarea căroră urmărită și îndeplinită printr-o politică sistematică și pînă la acea dată, căpătînd un caracter extrem de dur odată cu publicarea, în iulie

¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 497—502.

² C. Căzănișteanu, *Caracterul popular al războiului de întregire națională*, în *AISISP*, XXIII, 3, 1977, p. 24.

³ V. Constantinescu, L. Bánay, V. Curticăpeanu, C. Gölner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, București, 1964, p. 93—149; A. Deac, *Mîșcarea de eliberare națională în perioada primului război mondial*, în *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, București, 1972, p. 431—445; Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 246—265.

1914, de către guvernul Tisza, în baza „Legii măsurilor excepționale în caz de război” din 1912, a seriei celor 33 de ordonanțe și, apoi, a altora. Aplicarea acestor ordonanțe a avut ca rezultate: militarizarea vieții economice, suprimarea integrală sau parțială a libertăților cetățenești fundamentale, controlul statului asupra gestiunii băncilor, nesocotirea autonomiei bisericești, scoaterea populației, de sub jurisdicția tribunalelor civile și trecerea ei sub aceea a curților marțiale etc.⁴ În anul 1915 a fost dată Legea XVIII, privitoare la răspunderea materială a trădătorilor de patrie, în baza căreia, în urma unui denunț și a unei cercetări sumare, mulți români au fost declarați trădători de patrie și întemnițați, averea fiindu-le sechestrată. În acest cadru legal, dar și în afara lui, urmărirea de către poliție, amenințările, brutalizările fizice și morale, procesele de agitație, de spionaj și de trădare, condamnările la închisoare și chiar la moarte erau cele mai frecvente manifestări ale autorităților civile sau militare care urmăreau, prin aceste mijloace, înăbușirea legitimelor aspirații naționale ale românilor transilvăneni. Imediat după începerea războiului, guvernării au fost cuprinși de teama unei ridicări generale a românilor împotriva aceluia care îi trimiteau pe cîmpurile de luptă, în slujba unei cauze străine de interesele lor fundamentale. Dintre numeroasele mărturii privind epoca și situația respectivă ne oprim, numai pentru faptul că zbuciumatele evenimente din anii războiului l-au adus în directă legătură cu Făgărașul și făgărășenii, asupra aceleia aparținând lui Octavian Tăslăuanu. Fostul redactor al „Luceafărului” nota, cu privire la starea de spirit a cercurilor guvernamentale, că „În Budapesta țîțiau de spectrul unei revoluții în Ardeal”, precum și faptul că erau proferate amenințări după care ar fi urmat măsuri din cele mai drastice, din partea autorităților, în eventualitatea unei împotriviri a românilor din Transilvania⁵.

Ideea ridicării în masă a românilor din Transilvania ocupă un loc important în cartea lui Tăslăuanu, citeva pagini deosebit de interesante fiind consacrate prezentării unui veritabil „plan” al insurecției general românești, pe care autorul amintit o credea pe deplin posibilă. Începută de românii aflați sub arme în garnizoanele Transilvaniei și urmată de pătrunderea de trupe din România, „revoluția” românilor și a celorlalte naționalități oprite din monarhie ar fi dus la situația în care „Armata austro-ungară ar fi primit o lovitură mortală..., iar armata germană de pe frontul oriental ar fi ajuns într-o mare încurcătură”⁶. Semnalul declanșării acțiunii era așteptat, cu mare emoție, să vină din România: „În vremea aceasta atențiunea noastră era îndreptată spre România. Așteptam un semn de nădejde, cum așteaptă orbul o rază de lumină. A sosit vestea despre hotărîrea Consiliului de Co-roană, prin care s-a decretat neutralitatea României. Vestea ne-a izbit

⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 249—250; I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 11—12.

⁵ O. Tăslăuanu, *Trei luni pe cîmpul de războiu. Ziarul unui român ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte cu glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*, ed. III-a, București, 1916, p. 12. Cartea a fost tradusă și în limba franceză, apariția ei la Paris contribuind la o și mai largă cunoaștere a stărilor de lucruri din Transilvania, vezi V. Netea, *Prefață* la volumul O. C. Tăslăuanu, *Spovedanii*, București, 1976, p. XXVI.

⁶ *Idem*, p. 37.

ca un trăznit din senin. Ne simțeam ca o turmă fără păstor, care în fiecare zi poate fi pornită pe cimpul de măcel. Toate planurile noastre revoluționare s-au prăbușit ca cetățile clădite de copii, ni s-a întunecat sufletul și ne-a sîngerat inima⁷. Credința că sosise momentul trecerii, împreună cu frații lor de peste munți, la înfăptuirea idealului unității naționale era atît de puternică la românii transilvăneni, încît aflarea deciziei Consiliului de Coroană a creat, atunci cînd s-au văzut în fața ordinelor de mobilizare în armata austro-ungară, o stare de consternare, masele largi neavînd cum ști, de la început, că această hotărîre, precum și eforturile politico-diplomatice asidue care au urmat pînă la intrarea României în război, erau subordonate aceluiași țel, de a servi cauza unirii tuturor românilor. Oamenii satelor făgărășene și brănene, deveniți de cîteva zile soldați ai batalionului III din cadrul Regimentului 23 glotași, cu sediul la Sibiu, adresau lui Tăslăuanu, al cărui nume îl cunoșteau din publicațiile „Bibliotecii Asociațiunii“, chinuitoarea întrebare: „Ce face România? De ce nu vine România?“⁸. Demn de remarcat este faptul că ideile revoluționare ale ofițerului de rezervă Octavian Tăslăuanu, chemat de stăpînire la Făgăraș pentru a lua comanda unui pluton al batalionului de glotași format din oamenii locului, au putut fi regăsite și în gîndurile care frămîntau mințile și sufletele țăranilor în mijlocul cărora ajunsese: „Oltenii și brănenii, ..., aveau o conștiință națională vie. Cei mai mulți știau carte, citeau gazete și, oameni umblați prin România și America, își dădeau seama de rostul lor în lume ca neam. Mulți erau gospodari cu dare de mînă, cari aveau drept de alegători și luaseră parte la luptele politice din cercurile electorale ale Făgărașului și Arpașului. Ei credeau în idealul național propovăduit de conducătorii politici și de presa din Ardeal. Credeau și simțeau că a venit vremea întrupării lui. Așteptau intrarea oștirii românești în Ardeal și întrebau mereu cînd vin cei din Țară și cînd se pun domnii în fruntea lor, ca să se răfuiască cu asupritorii de veacuri.“⁹ Îi ispitea și gîndul de a trece cu întreg batalionul peste munți, la frații lor în Țară, dar treptat, treptat, crezîndu-se părăsiți de România, ascultînd îndemnurile capilor politici și bisericești de a-și face „datoria“ și timorați de amenințările stăpînirii, s-au resemnat: „Ne-am prezentat sub drapelul străin din *datorie*, am plecat pe cîmpul de luptă, scrișînd din dinți, din *datorie*, am răbdat foame, am fost decimați de epidemii, am îndurat cele mai cumplite mizerii, ne-am bătut cu rușii, am rămas schilozi și am îngrășat cu sînge românesc pămîntul Galiției, tot din *datorie*.“ (subl. în text). Au plecat pe front în starea de spirit creată de gîndul că eventuala victorie a armatelor Puterilor Centrale nu ar fi adus nici o schimbare în bine a situației românilor din monarhie: „Nu era român care să creadă sau să dorească învingerea [victoria] noastră. Ne dădeam cu toții seama că o înfringere a rușilor înseamnă robia noastră pe veci.“ La despărțire, un părinte îi spunea feciorului său, plecat spre front: „Să te întorci cu bine, dragul meu, numai de-ar da Dumnezeu să vă bată“⁹. Vorbele altuia dintre acești țărani — soldați făgărășeni: „dacă e vorba să ne batem, să ne vărsăm sîngele,

⁷ *Idem*, p. 34.

⁸ *Idem*, p. 26—27.

⁹ *Idem*, p. 40—41.

cel puțin să știm *pentru ce?*“ (subl. în text)¹⁰, pot fi socotite drept ale celor mai mulți dintre românii înrolați „sub flamurile habsburgice“, trimiși pe cîmpurile de luptă să-și facă „datoria“.

Numeroase au fost însă și cazurile celor care nu au acceptat soarta rezervată de înrolarea în armata austro-ungară. Mulți dintre aceștia se aflau în România încă dinaintea izbucnirii războiului, unii ajunși acolo în căutare de lucru sau plecați la studii, iar alții fugiți pentru a scăpa de serviciul militar în armata austro-ungară. După declanșarea războiului, numărul făgărășenilor aflați în Țară a sporit considerabil în urma dezertărilor din armata austro-ungară și a înmulțirii cazurilor celor fugiți de la concentrări sau de la mobilizare.

Un grup de tineri care fuseseră nevoiți a îmbrăca uniforma Regimentului 31 infanterie din Sibiu au plănuit și organizat plecarea în Țară în primele luni de la începerea războiului. Odată terminate pregătirile de plecare, după ce își luaseră armele procurate cu ajutorul altor soldați români, în noaptea de 30 noiembrie/13 decembrie 1914, au pornit peste munți, pe creasta cărora au cîntat în cor marșul „La arme!“ și „Deșteaptă-te române!“, și au ajuns la Rimnicu Vilcea, unde au fost înrolați în Regimentul 2 infanterie. Din grup făceau parte și făgărășenii Leonte Comșa, Grigore Ludu și Octavian Bărbat, precum și ajutorul de contabil de la banca „Albina“, Victor Balea, care s-a alăturat celor ce părăsiseră armata austro-ungară. La Rimnicu Vilcea au întîlnit alți ardeleni trecuți peste munte și înrolați voluntari în armata română, între aceștia aflîndu-se și Ieronim Popa (originar din Șinca) și Ioan Chiujea (Vaida Recea). Un alt grup, condus de învățătorul Ștefan Lupu (Porumbacu de Sus), din care făceau parte și Gheorghe Motoc (Săsciori), Ioan Drugă (Ludișor), I. Mețianu și Tiberiu Radeș (Făgăraș), a dezertat din Regimentul 23 honvezi, în timp ce unitatea lor se afla la Porumbacu de Jos¹¹. În toamna anului 1915, în timp ce se afla într-o permisie în satul său natal Berivoi, elevul școlii de ofițeri de rezervă din Brno, Alexandru Socol, a hotărît să treacă în România. Ajuns în Țară, avea să servească în calitate de ofițer al armatei române, ca și fratele său Samoilă¹². Tot așa a procedat și elevul în clasa a VIII-a a liceului „Andrei Șaguna“ din Brașov, Aurel Șenchea, fiul dr. Ioan Șenchea, conducătorul politic al românilor din comitatul Făgărașului. Sublocotenentul Aurel Șenchea avea să cadă eroic în luptele de la Turtucaia, exact în aceeași vreme în care, la Făgăraș, se petrecea martiriul tatălui său¹³.

Între voluntarii făgărășeni din armata română, ajunși în Țară înainte de intrarea României în război, se aflau și: Ioan Socaci (Mîndra), Ovidiu Iuliu Fulicea (Ohaba), Alexandru Blebea (Cuciulata), Băcilă Alexandru (Ucea de Jos), Bențea George (Hurez), Bogdan Filimon (Arpașu de Sus), Colceriu Nicolae (Cîrța), Dobrin Ioan (Voila), Derlogea

¹⁰ *Idem*, p. 27—28.

¹¹ P. Abrudan, *General de brigadă Leonte Comșa — Memorii de război (campaniile din anii 1916 și 1917)*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 10, 1977, p. 198—200.

¹² *Idem*, p. 209. Un alt frate, Ghedeon, învățător în Copăcel, s-a refugiat în România în toamna anului 1916 odată cu retragerea trupelor române.

¹³ *Idem*, p. 201 și V. Cornea, *Țara Făgărașului în luptele politice din Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, vol. III. București, 1929; p. 1513.

Nicolae (Calbor), Langa Titus Livius (Șercaia), Mesaroș Ștefan (Sebeș), Isaicu Lazăr (Cîrța) și mulți alții¹⁴. Majoritatea celor amintiți mai sus au urmat școala de ofițeri de rezervă și au condus apoi subunități în cadrul armatei române în care se mai aflau înrolați ca gradați sau simpli soldați mulți alții. Lor li s-au adăugat ulterior numeroși alți făgărășeni care s-au retras, în toamna anului 1916, odată cu armata română, iar în anul următor, voluntarii veniți din prizonieratul din Rusia.

Dezertările din armata austro-ungară, precum și din rândul acelor care urmau a fi mobilizați au stîrnit îngrijorarea autorităților, care se străduiau să stăvilească trecerea lor peste munți, în România. După informațiile deținute, în octombrie 1914, la poliția de frontieră, numai din părțile Viștei ar fi dezertat vreo 60 de oameni¹⁵, iar după amintirile generalului de brigadă Leonte Comșa, originar din Mindra, din satul său natal au luptat vreo 30 de oameni în armata română, mulți fugiți ca și el înainte de intrarea României în război¹⁶.

Același raport al poliției de frontieră conține și o prețioasă mărturie privitoare la starea de spirit din rîndurile celor care refuzau să se supună ordinei stăpînirii: „Nu sînt nebuni, au spus ei, să-și verse singele pentru Ungaria. În România, dacă pun mîna pe arme, o fac pentru națiunea română”¹⁷.

Așa gîndea și simțeau mulți dintre oamenii locului în fața teribilelor evenimente și situații cu care au fost confrunțați odată cu începerea războiului. Cu toate acestea, cei mai mulți dintre ei au fost nevoiți să îmbrace uniforma „împărătească” și să plece, „scrișnind din dinți”, să-și facă „datoria”. Ajunși pe cîmpurile de luptă, unde și-au vărsat singele pentru o cauză care nu era a lor, sau în prizonierat, nu încetau a gîndi și a visa la ceea ce era dorința tuturor românilor — făurirea României Mari¹⁸. Au dovedit-o ulterior, înscriindu-se în batalioa-

¹⁴ Arhivele Statului București. Fond Președinția Consiliului de Miniștri. dosarele nr. 7/1917, 19/1917, 26/1917, 3/1917, 6/1917, passim.

¹⁵ A. Deac, *op. cit.*, p. 441, nota 62.

¹⁶ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 202.

¹⁷ A. Deac, *op. cit.*, p. 441.

¹⁸ Între prizonierii români din Rusia se afla și fostul ofițer din armata austro-ungară Octavian Recean din Dejeni — Făgăraș, de la care au rămas două carnetele cu amintiri din timpul războiului. Carnetele se găsesc în posesia familiilor Petru Bălcăcean și Ștefan Panaitescu din Făgăraș, cărora le adresez mulțumiri și pe această cale pentru permisiunea de a le consulta. Unul dintre acestea este intitulat „Cîteva cîtece culese din gura soldaților prizonieri care au fost cu mine în satul Malo — Udalovo, Siberia, gubernia Tobolsk” și cuprinde „cîtece” culese de la Ion Raicu, Ion Cătană, Ion Borcan, George Roșianu, Petru Cotreant, Ioan Maier, Ioan Mănărizan, Nicolae Turian, Nicolae Plitea, Nicolae Glogovețan, originari din Transilvania și din Banat. Sub semnătura ultimului, datată „Pavlodar, 14 X v. 1915”, găsim exprimată dorința mistuitoare de care erau cuprinși prizonierii români. Iată cîteva versuri din „cîntecul”. „Acum e ceasul”: „Ah, mult mă gîndesc / la tine Românie / De cînd am picat / la ruși în robie / Mă gîndesc la tine / vei trece Carpații?... / Oare bate ceasul / a fi uniți frații? / Oare dorul mare / din inimi de frați / Străluci-va astăzi / pe vîrf de Carpați?... / Oare, Carpații sta-va / la mijloc acum?... / România tată / Transilvania mumă / Iar copil Banatul / măiastra grădină / Și fata fecioară / Mindra Bucovină?... /... / Bine ți-ar umbla / frații risipiți toți i-ai aduna / Ai fi cu mîrire / pe pămînt regină / Mindro Românie / patrie română. / Toți prinși români / aceasta gîndesc / Ca să se reîntoarcă / pe loc românesc. / Optsprezece veacuri / ne-a mîncat năcazul / Dar acum credem / Că va bate ceasul!...”, în *op. cit.*, p. 100—101. În fotocopie la Muzeul de istorie al Transilvaniei.

nele de voluntari recrutate dintre prizonierii români din Rusia care au ajuns să lupte, după expresia lui Octavian Tăslăuanu, „sub flamurile naționale“. A exprimat-o și fostul student al Universității din București, medicinistul Matei Sofonea din Drăgușul Făgărașului, căzut prizonier, și care tocmai din Siberia saluta intrarea României în război: „Ura, Ura, Ura! Trăiască! Trăiască aliații! Trăiască Marea Românie! Ați făcut pasul necesar. Noi venim de asemenea să udăm pământul scumpei noastre Transilvanii cu sângele nostru. Ceasul a sunat și timpul revanșei noastre iată, vine. Să mergem înainte, numai înainte...“¹⁹.

Acestea erau, într-o sumară prezentare, sentimentele și atitudinile făgărășenilor, și nu numai ale lor ci ale tuturor românilor aflați sub stăpânire străină, în acei ani de răscruce pentru destinele României.

Cei rămași acasă aveau de suportat, pe lângă ceea ce era inerent anilor de război: groaza de a-i pierde pe cei plecați pe front, lipsurile și privațiunile de tot felul, regimul aspru al rechizițiilor etc., și un lanț întreg de vexațiuni rezervate românilor din monarhia austro-ungară: urmărirea polițienești, amenințările, anchetele, procesele, internările în lagăre și închisori și chiar execuții — un șir întreg de măsuri prin care se încerca înăbușirea aspirațiilor lor naționale.

A sosit însă și mult așteptata zi a intrării României în război. „După o penibilă așteptare, care nu era numai a noastră, a celor de azi, ci a generațiilor de multe veacuri înapoi, așa încît era mai mult un vis decît o așteptare, în sfîrșit în dimineața zilei de S.[fînta] Maria Mare, 15/28 august 1916, se răspindește și se confirmă în Făgăraș, că România a decretat război Austro-Ungariei. Noi românii, deja de la începutul războiului mondial, adevă din 1914, nădăjduiam și pîndeam sosirea zilei acesteia și în fantazia noastră legam de ea tot felul de evenimente, așa după cum ni le puteam închipui ca urmări logice ale situației noastre“ — nota vicarul Iacob Popa, unul dintre fruntașii românilor făgărășeni, autor al unor însemnări asupra zbuciumatelor evenimente din toamna anului 1916, petrecute în Țara Oltului, însemnări la care se vor face, în continuare, dese trimiteri²⁰.

Altă mărturie consemna: „Vestea intrării României în război a electrizat inimile tuturor românilor din Țara Oltului, „Vine România, Vine România!“ era cuvîntul care flutura pe toate buzele“²¹.

Aceste legitime sentimente ale românilor făgărășeni trebuiau însă a fi bine ascunse în condițiile asprei terori instaurate de autoritățile locale ale stăpînirii. La ordinul comitetului suprem József Széll, difuzat în seara zilei de 15/28 august 1916, oficialitățile orășenești și comitatense au părăsit localitatea și s-au îndreptat spre Sighișoara. Ordinul prevedea de asemenea ca să se retragă toți bărbații în vîrstă de la 17 la 55 de ani, precum și ducerea vitelor cornute mari pînă dincolo de linia Mureșului. Comitele suprem s-a instalat la Șoars, iar căpi-

¹⁹ A. Deac, *op. cit.*, p. 466, nota 123.

²⁰ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 942, f. 5; V. Cornea, și activității lui Iacob Popa vezi I. Botezan, *Introducere*, în *Catalog Iacob Popa*, Academia R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca. Cluj-Napoca, 1978, p. I—VI.

²¹ V. Cornea, *op. cit.*, p. 1513.

tanul de jandarmi — comandant militar al Făgărașului — Sikorski s-a stabilit la Galați, ambele sate aflate la nord de oraș²².

După plecarea autorităților, în ziua de 17/30 august, la „casa orașului”, a avut loc o consfătuire cu prilejul căreia a fost ales un „senat orașenesc interimar”, prezidat de dr. Nicolae Șerban, în mai multe rânduri deputat în parlamentul de la Budapesta. Din acest consiliu orașenesc mai făceau parte: Kovács János, vicepreședinte și notar, Balla Károly, Iacob Popa, dr. Liviu Pandrea și alții, ca membri. Consiliul și-a preluat imediat atribuțiile de autoritate orașenească și a trecut la constituirea de gărzi civile pentru asigurarea ordinii publice, luînd totodată o serie de măsuri pentru rezolvarea problemei alimentației orașului. În zilele care au urmat s-a împărțit gratuit săracilor griu, secară și slănină din magaziiile armatei și ale domeniului erarial, iar pentru restul populației s-au stabilit prețurile la care puteau fi cumpărate aceste produse. Din banii adunați din vânzarea alimentelor s-au plătit pensiile și salariile ofițanților rămași.

La puțină vreme după retragerea precipitată, la nord de Olt, a autorităților politice, administrative și militare ale comitatului, acestea au trecut la aplicarea unui evantai de măsuri prin care s-a urmărit înăsprirea atmosferei de teroare, menită să intimideze și să înfricoșeze populația Făgărașului și a satelor din împrejurimi. Cantonați în satul Galați, jandarmii făceau repetate incursiuni de patrulare în localitățile făgărașene pentru a sili bărbații să se retragă spre interiorul Transilvaniei și pentru a culege informații despre înaintarea trupelor române. Au fost instalate posturi de pază militară care controlau intrările și ieșirile din oraș. În ziua de 19 august/1 septembrie, jandarmii au aruncat în aer și au incendiat gara orașului, distrugînd instalațiile tehnice, o locomotivă și mai multe vagoane. În după amiaza aceleiași zile a fost aruncată în aer partea dinspre oraș a podului de fier de peste Olt. Aceeași soartă au avut-o și podurile de la Șercaia — Hălmeag, Mindra — Șona, Voila — Cincșor și altele.

În ciuda măsurilor represive luate de autoritățile comitatului, mulți dintre localnici au refuzat să dea curs ordinelor prin care li se cerea să-și părăsească satele de baștină și să se retragă, oameni și animale, spre nord. Avocatul Dănilă Vasu, simțindu-se amenințat de jandarmii stăpînirii, a fugit, în condiții deosebit de grele îndeosebi pentru soția sa, peste munți, în România²³. Mulți dintre oamenii ținutului s-au ascuns, cum au putut fiecare, prin satele lor, sau au fugit la munte, așteptînd acolo intrarea trupelor române în Țara Făgărașului. Într-un grup de 6—7 tineri se afla și Emil Brînzea din Hurez, care avea să devină apoi călăuza unui detașament al armatei române din timpul operațiunilor din zona Făgărașului²⁴. Dintr-un alt grup făceau parte învătătorii Vincențiu Fărcaș (Ileni), Moise Cîlția (Șona) și profesorul Mihai Novac (Șona) care, după ce au stat cîtva timp ascunși în șura gospo-

²² Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 925, *Însemnări zilnice a evenimentelor din Făgăraș cu prilejul intrării armatei române*, 1916.

²³ M. Sadoveanu, *Istoriiri din Ardeal*, București, 1972, p. 75—76. În condiții deosebit de dramatice a reușit să ajungă în „Țară” și preotul din Arpașu de Jos, Trandafir Dragomir, vezi *Universul*, nr. 263, din 22(4) septembrie 1916.

²⁴ MuzistTrans, nr. inv. M. 7890.

dăriei lui Vincențiu Fărcaș, au fugit la munte, unde au rămas pînă la intrarea trupelor române în satele făgărășene²⁵. Cîțiva țărani din Șinca, în frunte cu învățătorul Sidon Turcea, au refuzat și ei să se supună ordinului stăpînirii, difuzat în satul lor în seara zilei de 16/29 august, și, după ce au sustras o uniformă, o pușcă și cartușe din sediul jandarmeriei, au fugit în pădurile din jur. A doua zi, în timp ce trupe austro-ungare se retrăgeau din Țara Birsei distrugînd în urma lor podurile, au deschis focul asupra unei echipe de pionieri care pregăteau aruncarea în aer a podului „de peste Murișoara din capul satului”. După ce au salvat astfel podul, au pornit în întîmpinarea trupelor române, furnizîndu-le informații despre inamic și au cerut a fi înrolați ca voluntari. Expediați la Cîmpulung, tovarășii lui Sidon Turcea au fost repartizați direct la unități, iar acesta avea să urmeze cursurile școlii de ofițeri de rezervă din Botoșani și apoi să lupte în cadrul Regimentului nr. 1 Dolj²⁶.

În șirul acțiunilor de intimidare a populației se înscrie și luarea ca ostatec, de către comandantul militar Sikorski, a președintelui consiliului orășenesc, dr. Nicolae Șerban, „drept garanție că românii din Făgăraș nu vor face nici revoluție, nici spionaj în contra armatei austro-ungare”. Asupra acestuia plana învinuirea că „are de gînd să iee la sine puterea, ca apoi, venind armata română să-l facă prefect preste Țara Oltului”. O deputăție de patru, formată din membri ai consiliului orășenesc, ajunsă la comandantul militar în 24 august/6 septembrie, a încercat să obțină eliberarea ostatecului. Cererea lor a fost refuzată și, mai mult decît atît, au fost avertizați că „îndată ce în Făgăraș s-ar întîmpla ceva tulburare ori spionaj, pe dr. Șerban îl va împușca și va lua pe altul ca ostatec (făcînd aluziune la autorul acestor rînduri)” — nota Iacob Popa în jurnalul său. Deputăției i s-a adus la cunoștință că au fost deja împușcați cîțiva români „numai pentru faptul că spuneau că nu au văzut patrulă românească prin sat, deși jandarmii unguri știau că fuseseră prin comuna aceea”²⁷. De aceeași practică au uzat jandarmii stăpînirii și în satul „de pe Ardeal”, Seliștat, unde, pentru a-și asigura supunerea românilor, a fost luat ca ostatec preotul Ion Rădulet²⁸.

Acțiunile teroriste ale jandarmilor au culminat cu asasinarea, în noaptea de 23 spre 24 august/5—6 septembrie, a președintelui Partidului Național Român din comitatul Făgărașului, dr. Ioan Șenchea. Somat, cu puțin timp înainte, de a părăsi imediat orașul, dr. Ioan Șenchea s-a văzut nevoit să plece spre Sighișoara. S-a reîntors însă din drum și s-a îndreptat spre sud-vest, fiind prins, în apropiere de Cincu, de o patrulă de jandarmi care l-a escortat apoi la Galați. În urma unei cercetări sumare a fost acuzat de a fi avut intenția să ajungă în contact cu armata română care opera în zona Sibiului. Învinuit de spionaj și trădare a fost condamnat la moarte. Împreună cu dr. Ioan Șenchea a fost executat și Iacob Gabor, căruțașul din Voila, cu care fruntașul

²⁵ MuzIstTrans, nr. inv. M. 7891.

²⁶ S. Turcea, *De la Șinca la Mărăști*, în *Și-au făcut datoria (Amintiri din primul război mondial)*, [București, 1968], p. 110—111.

²⁷ Vezi nota 22.

²⁸ S. Stanca, *Contribuția preoției române din Ardeal la războiul pentru înfrîgirea neamului (1916—1919)*, Cluj, 1925, p. 116.

politic al românilor din comitatul Făgărașului a plecat spre Sighișoara și apoi spre Cincu²⁹. În aceeași noapte a fost ucis și Constantin Pop, proprietarul și redactorul gazetei „Olteanul“, apărută la Făgăraș între 1909—1914³⁰.

Aceste asasinate au produs o puternică impresie asupra românilor făgărășeni, ceilalți fruntași ai acestora așteptându-se ca oricând să aibă și ei aceeași soartă. Iacob Popa, vorbind despre teama care îi cuprinsese pe el, pe dr. Titu Ierbea, dr. Liviu Pandrea, dr. Victor Pralea și alții, nota: „... nu mai cutezam să ne dăm întâlnire și să stăm de vorbă numai noi de noi și ne așteptam, ca pe rînd să fim culeși cu toții“.

Urmărind același scop al intimidării și înfricoșării românilor, în toată perioada scursă de la declararea războiului de către România și pînă la intrarea trupelor române în Făgăraș, erau puse în circulație, de autoritățile civile și militare, tot felul de „știri“ care denaturau datele evoluției evenimentelor militare și politice și aveau un caracter denigrator la adresa statului român și a armatei sale.

În zilele de pînă la 1/14 septembrie, Făgărașul era străbătut frecvent de patrurile militare și ale jandarmilor aflați la nord de Olt care cercetau împrejurimile orașului, unde aveau loc dese ciocniri cu patrurile românești. Din ordinul comandantului de jandarmi au fost adunați oameni din oraș și duși să sape tranșee la intrările dinspre Beclean și Ileni, tranșee rămase neterminate datorită tot mai deselor schimburi de focuri dintre patrule. Ieșirile din oraș au fost interzise. Doi țărani din satul Riușor, fiind socotiți spioni, au fost împușcați în apropierea gării.

Cele de mai sus sînt doar cîteva din datele situației Făgărașului zilelor dinaintea intrării trupelor române. Asupra însemnărilor vica-rului Iacob Popa se va reveni după ce va fi făcută o prezentare generală a operațiunilor militare care au avut loc în sectorul făgărășan al frontului din sudul Transilvaniei.

*

Potrivit planului de campanie al armatei române din 1916 și dispozițiilor Marelui Cartier General (în continuare: M.C.G.), în zona Țării Făgărașului urmau să opereze trupele Corpului II Armată, din cadrul Armatei a II-a, în înaintarea lor pe direcția cursului mijlociu al Mureșului³¹. Corpul II Armată trebuia să înfringă rezistența Diviziei a 71-a austro-ungare din cadrul Armatei a I-a austro-ungare.

Lucrările consacrate acțiunilor armatei române din 1916 au apreciat, în general, ca judicios întocmit planul de campanie, fiind făcute însă critici la adresa modului concret în care s-au desfășurat operațiu-

²⁹ Arhivele tSatului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 942, f. 5; V. Cornea, *op. cit.*, p. 1513—1515. Asupra vieții și activității dr. Ioan Șenchea, vezi I. Hășfălean, *Luptă și jertfă în slujba poporului. Dr. Ioan Șenchea (1864—1916)*, în *ms.* la Muzeul Țării Făgărașului, Făgăraș.

³⁰ *Ibidem*. Aceeași soartă au avut-o și Zosim Dalea din Ucea de Jos, Octavian Bîrsan din Corbi, Boldan din Arpaș, vezi I. Mândrea, *1918 în Țara Făgărașului, în Cumidava*, XII—I, Brașov, 1979—1980, p. 288.

³¹ Ministerul Apărării Naționale. Marele Stat Major. Serviciul Istoric, *România în războiul mondial. 1916—1919.*, vol. I, București, 1934, p. 99—107, în continuare: Marele Stat Major. *Documente*...

nile militare. În privința frontului din Transilvania, aceste critici au vizat, în primul rând, încetineala cu care s-a făcut înaintarea în condițiile unei superiorități nete, la începutul campaniei, a efectivelor românești față de trupele inamice³². Referindu-ne, în cele ce urmează, numai la desfășurarea operațiunilor militare din Țara Făgărașului se constată o serie de aspecte care fac și ele întemeiate criticile amintite.

În baza planului de campanie, intrarea trupelor române în Transilvania s-a făcut prin forțarea simultană, în noaptea de 14—15/27—28 august 1916, a celor 17 puncte de trecere stabilite. Grupurile de acoperire erau urmate de grosul trupelor care se deplasau spre zonele de concentrare de la nordul și vestul lanțului carpatic. Din cadrul Diviziilor a 3-a și a 4-a au fost constituite grupurile de acoperire „Bran” și „Predeal”, care au ajuns să ocupe, până la data de 20 august/2 septembrie, localitățile Vulcan, Cristian, Rîșnov, Codlea, Ghimbav, Hălchiu, Vlădeni (grupul „Bran”) și Brașov, Sînpetru, Bod, Hărman (grupul „Predeal”). În înaintarea lor, aceste grupuri au înfrunt rezistențe ale unor detașamente ale inamicului, obligîndu-le să se retragă³³. În ziua de 20 august/2 septembrie, M.C.G. a hotărît ca grupurile de acoperire, întărite cu trupe de la gros, să înainteze pentru a ajunge pe linia Baraolt — Racoșul de Jos — Făgăraș și să trimită un detașament la Ucea de Jos, asigurînd astfel legătura cu Corpul de Olt, din cadrul Armatei a I-a române, care acționa în zona Sibiului. Înaintarea ordonată a început însă numai în după amiaza zilei de 24 august/6 septembrie, cînd trupe ale Diviziei a 3-a au străbătut defileul Vlădeni și au ajuns, spre seară, la Pîrșani, după ce au respins o rezistență inamică care s-a retras la Hălmeag. În ziua următoare, înaintarea a continuat, astfel că trupele române au ajuns în zona Vad — Ohaba — Șinca Veche. În noaptea de 25—26 august/7—8 septembrie au fost ocupate satele Șercaia și Părău³⁴, așa încît avanposturile ajung a fi plasate pe linia: nord-est Părău — gara Șercaia — sud Mîndra — Valea Iazului, poziții pe care au rămas apoi cîteva zile.

Sub puternica impresie a gravelor evenimente petrecute pe frontul de sud, M.C.G. a ordonat, în 26 august/8 septembrie, oprirea generală a ofensivei din Transilvania, întărirea pe pozițiile deținute și efectuarea de acțiuni de cercetare pînă dincolo de linia de siguranță³⁵. În zilele care au urmat ordinului de încetare a ofensivei nu s-au mai desfășurat decît misiuni de cercetare și de grupare în dispozitivele de apărare stabilite. În partea vestică a Țării Făgărașului aveau loc doar recunoaș-

³² V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, P. Oprescu, *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 155—157. O amplă discuție asupra campaniei din anul 1916 și a diferitelor puncte de vedere din bibliografia problemei la G. A. Protopopescu, *Arta militară românească în primul război mondial (1916—1917)*, Cluj, 1972, p. 19—52.

³³ Marele Stat Major, *Documente...*, vol. I, p. 216—221.

³⁴ *Idem*, p. 296—298. Asupra acțiunilor din zona satului Șercaia vezi și C. Calotescu, *În luptă cu Regimentul Muscel nr. 30*. București, f. a., p. 55—57. H. Georgescu, *Impresii și învățămînt din război. Acțiunea de artilerie de la Șercaia*, în *Buletinul Uniunea ofițerilor de rezervă*, XIV, nr. 11—12, nov.—dec. 1937, p. 19—23, Al. Rizeanu, *Reflexiuni asupra contra-bateriei*, în *Revista artileriei*, XXXVIII, nr. 10, octombrie 1925, p. 709—710.

³⁵ Marele Stat Major, *Documente...*, vol. I, p. 305.

terile de cavalerie trimise de Corpul de Olt, care ajungeau pînă către zona satelor Arpașu.

Ordinul de oprire a ofensivei din Transilvania a însemnat încheierea primei mari etape a acțiunilor militare ale României în interiorul arcuului carpatic. Înaintarea a început cu frumoase succese, dar a fost încetinită apoi pe parcursul acestei etape, pierzîndu-se astfel cîteva zile foarte prețioase, care, dacă ar fi fost folosite din plin, ar fi permis trupelor române să atingă aliniamente mult mai avansate, ceea ce ar fi însemnat o apreciazabilă scurtare a frontului și deci o mai strînsă legătură între armate și o sporire a densității efectivelor. Oprirea ofensivei a oferit inamicului alte cîteva zile, care i-au facilitat acestuia o mai bună organizare a apărării, și care au contat enorm în acțiunea de transportare în Transilvania a unor mari unități de pe alte fronturi europene, aceasta în condițiile în care aliații României nu și-au respectat obligațiile asumate prin tratatele de dinaintea intrării țării noastre în război.

Privitor la acțiunile din sectorul făgărășan al frontului sînt cunoscute cîteva mărturii ale unor ofițeri, comandanți de subunități, din cadrul Diviziei a 3-a. În amintirile sale, unul dintre acești ofițeri aprecia că „tatonările” și inactivitatea din primele 10 zile de la începutul campaniei, precum și păstrarea, timp de cîteva zile, a pozițiilor aflate în bătaia artileriei inamice de la Hălmeag au avut un efect negativ asupra moralului trupelor³⁶. Altă mărturie, privitoare tot la o unitate cantonată la Șercaia, exprima faptul că nu putea fi înțeleasă încetinelă cu care s-a făcut înaintarea, cu toate că dorința generală era aceea de a se acționa energic, de a urmări cu toată vigoarea inamicul fără a-i da acestuia răgazul necesar pentru organizarea apărării. Era așteptat ordinul de continuare a înaintării, că se va trece peste Olt și se vor lichida pozițiile inamice de la Hălmeag, sub tirul cărora se aflau de mai multe zile. Vestea căderii Turtucaiei, pe care au primit-o într-una din aceste zile, a produs o puternică impresie asupra întregii trupe³⁷.

Această situație avea să ia sfîrșit odată cu decizia M.C.G. din 29 august/11 septembrie, cînd, menținîndu-se defensiva generală în Transilvania, s-a hotărît împingerea frontului Armatei a II-a și a stîngii Armatei de Nord pînă dîncolo de linia Oltului. Scopul acțiunilor ofensive izolate stabilite a fost acela al scurtării liniei frontului și asigurării unei mai bune legături între armate³⁸.

Informațiile despre inamic, deținute de Comandamentul Armatei a II-a, arătau că acesta, după ce fuseseră distruse podurile de la Hoghiz, Crihalma, Hălmeag și Făgăraș, era întărit în grupări de trupe la nivelul a 1—2 batalioane de infanterie, 1—2 baterii de artilerie și 1—2 plutoane de cavalerie, fiind evaluate în total la 6 batalioane, 4 escadroane și cca. 80 de guri de foc. Cele mai puternice erau grupările inamice de la Crihalma și de la Hălmeag³⁹.

³⁶ H. Georgescu, *Amintiri din război. Faza tatonărilor.*, în *op. cit.*, XIII, nr. 2, februarie 1936, p. 11—16.

³⁷ C. Calotescu, *op. cit.*, p. 64.

³⁸ Marele Stat Major, *Documente...*, vol. I, p. 340.

³⁹ *Idem*, p. 377.

În urma ordinelor Armatei a II-a și ale Corpului II Armată, privitoare la atacarea pozițiilor inamice de pe malul drept al Oltului, s-a trecut la gruparea forțelor și la apropierea unităților de pozițiile inițiale de luptă, astfel că trupele Diviziei a 3-a se găseau, la data de 1/14 septembrie, zi premergătoare atacului, grupate pe trei coloane, după cum urmează:

— Coloana din dreapta, în zona Venetia de Jos — Venetia de Sus — Comăna de Jos — Comăna de Sus,

— Coloana din centru, în zona Vad — Șercaia, iar

— Coloana din stînga, în zona Iași — Săvăstreni — Săsciori⁴⁰.

Atacul a fost ordonat pentru primele ore ale zilei de 2/15 septembrie, pe întreg frontul acțiunii, Oltul urmînd a fi trecut prin trei puncte principale: Crihalma, Hălmeag și Beclean, în apropierea cărora se făcuse gruparea forțelor românești, în cele trei coloane amintite.

Coloana din dreapta avea misiunea de a trece Oltul și a cuceri pozițiile inamice de la Crihalma, după care, în unire cu coloana din centru, urma să înainteze și să ocupe Dăișoara. Ordinul de atac a pus capăt stării de iritare de care fuseseră cuprinse trupele aflate, în zilele precedente, în raza de acțiune a artileriei inamice: „...eram foarte bucu-roși că se va termina odată cu nesfîrșitele frămîntări și vom porni la o acțiune serioasă de război. Trecerea unui obstacol de importanța Oltului — pe malul căruia se găseau trupele inamice la pîndă — ne indica măsura seriozității acestei acțiuni”⁴¹. Coloana și-a trecut trupele pe celălalt mal al Oltului prin două puncte, pe la Comăna de jos și pe la Venetia de Jos, și, pînă la orele 8, poziția inamică de la Crihalma, puternic organizată pe mai multe linii, de tranșee și cu rețele de sîrmă, a fost cucerită prin lupte la baionetă. În urma atacului vijelios al trupelor române, inamicul a fost respins și urmărit pînă dincolo de Dăișoara, localitate ocupată pe la ora 12. Îndeplinindu-și misiunea, trupele au trecut în apărare cu avantposturi la nord de sat⁴². Detașamentul care a trecut pe la Venetia de Jos a fost călăuzit, spre și printr-un vad ușor practicabil, de tînăra țărancă din satul Părau, Maria Manciu-lea, „...o romîncă adevărată, plină de mult avînt patriotic și bărbăție și care a fost un adevărat exemplu de curaj și dispreț de moarte”⁴³. Autorul caracterizării de mai sus, participant la luptele de acolo, a notat și faptul că fiecare batalion avea cîte o călăuză⁴⁴, localnicii fiind cei mai buni cunoscători ai căilor de acces ferite de observarea inamică și a vadurilor de trecere peste Olt, iar puternica lor conștiință națională fiind imboldul care i-a determinat să se pună în slujba armatei române, trecută peste munți pentru a-i elibera și a înfăptui unitatea națională.

⁴⁰ *Idem*, p. 388.

⁴¹ *Idem*, p. 392—393 și H. Georgescu, *Amintiri din război. Faza frămîntărilor*, în *op. cit.*, XV, nr. 11—12, nov.—dec. 1938, p. 21—23.

⁴² Marele Stat Major, *Documente*... vol. I, p. 393, H. Georgescu, *Amintiri din război. Trecerea Oltului*, în *op. cit.*, XVI, nr. 5—6, mai-iunie 1939, p. 22.

⁴³ C. Calotescu, *op. cit.*, p. 71; *Universul*, nr. 265 din 24 septembrie/7 octombrie 1916; L. Ionescu-Tomșani, *Trecerea Oltului la 1—2 septembrie 1916 cu Maria Manciu-lea, în Cumidava*, XII—1, Brașov, 1979—1980, p. 271—276.

⁴⁴ C. Calotescu, *op. cit.*, p. 73.

Coloana din centru a primit ordinul de a forța Oltul pe la Hălmeag și de a cuceri înălțimile pe care se aflau întărituri inamice, urmînd a se îndrepta apoi spre Ticușul Vechi. După trecerea Oltului, prin lupte îndrîjite au fost cucerite și ocupate pozițiile inamice, iar seara trupele coloanei s-au oprit și și-au organizat apărarea plasîndu-și avangposturile la sud de Ticușul Vechi.

Coloana din dreapta avea misiunea de a trece Oltul pe la Beclean și apoi, pentru a ușura sarcina coloanei din centru, urma să se îndrepte pe direcția Șona — Hălmeag și să ocupe zona Ticușul Vechi — Felmer. Forțele au fost împărțite în două detașamente, din care primul — cel mai puternic — călăuzit de „un român din Hurez”⁴⁵, a trecut Oltul pe la Beclean și a ocupat înălțimile de la sud-est de Calbor, îndreptîndu-se apoi spre Hălmeag. Al doilea detașament, avînd drept călăuză pe Emil Brînzca, despre care s-a amintit mai sus, după ce a respins o rezistență inamică în partea de sud a orașului (zona Gară — Parc) a trecut Oltul pe la Galați și s-a îndreptat apoi spre linia Calbor — dealul „La Cruce” (651 m), unde a purtat lupte pînă seara, asigurînd astfel spatele și stînga forțelor principale îndreptate spre Hălmeag. O altă încercare de trecere a Oltului s-a făcut pe la Voila, încercare eșuată datorită puternicului foc inamic de artilerie dinspre Cînceșor⁴⁶.

În urma aprigei înclătări de forțe din ziua de 2/15 septembrie 1916, în care trupele române au luptat eroic, pricinuind inamicului mari pierderi în oameni și materiale de război, în condițiile în care terenul și amenajările genistice ale inamicului au dezavantajat în mod evident pe ostașii români, Divizia a 3-a a ocupat o zonă a cărei linie de siguranță se afla între Dăișoara — sud Ticușul Vechi — dealul „La Cruce” (nord Făgăraș)⁴⁷.

În aceeași zi a desfășurării „Bătăliei de pe Olt”, M.C.G. a făcut cunoscut Armatei a II-a că are nevoie, pentru frontul de sud, de două divizii din componența acesteia, fapt care a determinat comandamentul armatei să ia măsuri în consecință. Pentru a asigura stăpînirea pozițiilor recent cucerite, trupele Diviziei a 3-a au fost dirijate spre zona Ticușul Nou — Rupea — Homorod, fiind înlocuite de cele ale Diviziei a 4-a, care, staționate în seara zilei de 1/14 septembrie în zona Perșani — Vlădeni, s-au pus în marș, a doua zi, și au ajuns în regiunea Toderița — Ileni — Rîușor — Mîndra. De aici s-au îndreptat spre Făgăraș și Beclean, de unde, datorită activității inamicului din zona Calbor — Boholt, în 3/16 septembrie au trecut Oltul și s-au angajat imediat în lupte. În 4/17 septembrie, după ocuparea satelor Calbor și Boholt, s-a reușit ca pe întreg frontul să fie atinse obiectivele fixate de M.C.G. Detașamentul care urma să asigure legătura cu Armata I-a a ajuns în 5/18 septembrie în zona Lisa — Pojorta, de unde trimitea zilnic spre vest patrulare de recunoaștere⁴⁸. După luptele din 2—4/15—17 septembrie elementele de siguranță ale inamicului erau dispuse pe liniile: Grînari — Bărcut (Divizia 71-a austro-ungară) și Felmer — Cînceșor — Porumbacu (Divizia 1-a cavalerie austriacă)⁴⁹.

⁴⁵ Vezi nota 53.

⁴⁶ Marcel Stat Major, *Documente...*, vol. I, p. 393—394.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Idem*, p. 397—400.

Se va reveni asupra situației militare din sectorul făgărășan al frontului și a considerațiilor privitoare la desfășurarea operațiilor de pînă atunci după ce se va apela din nou la însemnările vicarului Iacob Popa și la alte mărturii care au darul de a contribui la cunoașterea celor petrecute în Țara Făgărașului și dintr-o altă perspectivă decît aceea schițată în rîndurile de mai sus.

*

După ce o parte a satelor făgărășene cunoscuseră bucuria primirii trupelor române încă din zilele de 24—25 august/6—7 septembrie, celelalte trăiau cu teama și speranța care le era transmisă de dese ciocniri ale patrulelor celor două armate. În zilele care au premers momentului atacului general pentru cucerirea înălțimilor de pe malul drept al Oltului, și celelalte sate din jumătatea de est a Țării Făgărașului au trăit marea bucurie a întîmpinării fraților de peste munți. Cei fugiți la munte și toți ceilalți care se ascuseseră de teama jandarmilor s-au întors la casele lor și, în frunte cu preoții satelor, au ieșit în calea trupelor române⁴⁹. „Armata română a fost primită pretutindeni cu o însuflețire indescritibilă. Numai cei cari au avut fericierea să vadă cu ochii lor și să trăiască aievea momentul întîlnirii fraților ar putea tălmăci în parte emoția sfîntă care i-a cuprins pe toți. Satele din valea Oltului au îmbrăcat din acea clipă haina de sărbătoare⁵⁰. Ziarul „Universul“ consemna relatările preotului făgărășan Trandafir Dragomir care „ne descrie în culori vii entuziasmul delirant ce domnește în localitățile unde au pătruns armatele noastre în Transilvania. Femei, fete, copii și bătrîni ies cu flori în întîmpinarea soldaților noștri, primindu-i cu drag, ca pe niște adevărați eroi și frați, ospătîndu-i și ținîndu-i într-o continuă sărbătoare... ei văd cu bucurie împlinindu-se acest vis urmărit de veacuri și salută din toată inima alipirea lor de mama patrie⁵²“.

Mărturiile citate mai sus și altele care vor urma reprezintă o convingătoare imagine a modului de exprimare a puternicelor lor sentimente naționale de către masele populare din Țara Făgărașului alături de toți ceilalți români ardeleni, cărora le-a fost dat a întîmpina sărbătorește armata română pe pămîntul Transilvaniei, în momentele intrării trupelor românești în localitățile lor. În acest mod s-au manifestat țărani făgărășeni din fiecare din satele de sub munte în care, cu cel puțin o zi înainte de declanșarea operațiunilor de trecere a Oltului, fuseseră cantonate trupe românești. Din aceste sate, în primele ore ale zilei de 2/15 septembrie s-au îndreptat apoi către locurile de trecere a marelui rîu amintite deja.

Însemnările lui Iacob Popa ne oferă o descriere a modului „cum s-a întîmplat luarea Făgărașului, după cum am priceput-o din spusele celor ce au fost martori în diferitele puncte. Trupele române au plecat de la Săsciori (sud de Făgăraș) în noaptea aceea și au lovit orașul din toate părțile. Deja de la primele pușcături oamenii lui Sikorski, chemați

⁴⁹ *Idem*, p. 401.

⁵⁰ Vezi nota 25.

⁵¹ Vezi nota 21.

⁵² *Universul*, nr. 263 din 22(4) septembrie 1916.

să apere orașul, au luat-o la fugă — o trupă știu că s-a strecurat prin Tăbaci — și au trecut la Galați în tranșee, rumpind după sine puntea de scinduri ce o aveau peste Olt. Infanteria română, după ce a curățat jurul orașului de orice dușman s-a tras spre apus și, condusă de un român din Hurez, a trecut Oltul prin apă, pe din jos de oraș spre Beclean. În câteva minute a fost în virful dealului Calborului, de unde inamicul puțin la număr a fugit, iar coloana română s-a abătut spre răsărit gata să cadă în coastele și spatele tranșeelor de la Galați cu un hurra! formidabil, care s-a auzit de la Spitalul Județean, de unde dr. Perțea privea aceasta în zorii zilei. Trupa lui Sikorski însă a observat primejdia și fără să tragă un foc s-a imbarcat în cele 80 de căruțe rechiziționate și gata de drum au fugit spre Sighișoara⁵³.

În timpul trecerii prin Făgăraș a detașamentului care se îndrepta spre Galați a avut loc ceremonia întâmpinării trupelor române și a predării orașului. La primărie, după ce au arborat „steagul mîndrului nostru tricolor“, membrii consiliului orășenesc au întâmpinat pe colonelul Nicolae Negulescu — comandantul Regimentului 28 infanterie — desprins dintre trupele care treceau în „ovațiile însuflețite ale românilor care ne adunaserăm acolo“. În numele consiliului orășenesc, vicarul Iacob Popa a „salutat armata română de bunăvenire“, după care a prezentat colonelului Negulescu condițiile în care a fost constituită această autoritate orășenească în urma retragerii oficialităților locale ale stăpînirii, iar apoi „l-am asigurat despre bunele și pașnicele sentimente ale locuitorilor de toate naționalitățile orașului și am terminat cu aclamarea armatei române“. În răspunsul său, colonelul Negulescu a arătat că „armata română nu e condusă de sentimente ostile față de nici una dintre naționalități“ precum și aceea că, neavînd răgaz de a se ocupa de afacerile orașului — detașamentul fiind în drum spre pozițiile ordonate la nord de Olt —, pînă la noi dispoziții, consiliul să rămînă organizat așa cum era și pînă atunci. După acestea colonelul Negulescu a revenit în coloana de trupe care se îndrepta spre punctul de trecere a Oltului.

Sînt ușor de înțeles sentimentele care stăpîneau pe românii făgărașeni în aceste prime ore ale zilei de 2/15 septembrie 1916, „zi memorabilă“ a intrării armatei române în Făgăraș. Cîțva timp după predarea orașului, Iacob Popa și ceilalți membri ai consiliului orășenesc se aflau în cercul din jurul generalului Grigore Crăiniceanu, comandantul Armatei a II-a, ascultînd cu mare bucurie știrile despre „înavintarea glorioasă a armatei române pe toată linia“. „Din momentul ce a intrat armata română în Făgăraș, românii ne-am simțit ușurați și foarte fericiți. Parcă nici nu ne puteam da seama de e realitate, ori numai vis. De multe ori alergam de colo pînă colo fără mare rost și întîlnindu-ne abia știam ce să ne spunem. Eram într-un adevărat extaz. Cu nespusă mîndrie și cu urale întâmpinam trupele ce soseau în urmă. Românii, am luat locul ce ni se cuvenea. Plini de mîndrie și demnitate, am ajuns și noi să umblăm cu fruntea înălțată“⁵⁴.

În această atmosferă de entuziasm general, în toată ziua următoare, 3/16 septembrie, Făgărașul și satele din jurul său au asistat la trecerea

⁵³ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 942, f. 11v.

lungilor convoaie ale trupelor Diviziei a 4-a, care au înlocuit pe acelea ale Diviziei a 3-a, dirijate spre est-nord-est.

Din dispoziția generalului de brigadă Grigore Simionescu, comandantul Diviziei a 4-a, a fost alcătuită o nouă listă a membrilor consiliului orășenesc. În componența noului consiliu intrau: dr. Liviu Pandrea — primar, dr. Victor Pralea — șef de poliție, Ioan Dejenariu — casier, Iacob Popa, dr. Titu Perțea, Derlogea, Poparad ș.a. — membri. În ziua de 4/17 septembrie a avut loc solemnitatea instalării noului consiliului orășenesc, desfășurată în prezența generalului Grigore Simionescu. În cuvîntul său generalul Simionescu a subliniat că scopul suprem al eforturilor întregii națiuni era acela „de a înfăptui unitatea politică a neamului românesc”. A declarat apoi, în numele regelui Ferdinand I al României, că „ia în posesiune orașul Făgăraș și îl pune sub stăpînire a mîi țară a armatei române” și că numește consiliul orășenesc, în componența propusă de localnici, invitîndu-l să treacă neîntîrziat la îndeplinirea atribuțiilor sale. A cerut tuturor cetățenilor să-și reia activitatea normală și a avertizat asupra unor eventuale acte ostile față de armata română. În numele tuturor localnicilor a luat cuvîntul vicarul Iacob Popa, care, după ce a mulțumit generalului Simionescu pentru participarea sa la solemnitatea instalării autorității orășenești, a dat glas profundului sentiment care stăpînea pe toți românii: „... în înaintarea glorioasă a armatei române, vedem împlinit visul cel mai frumos și mai îndrăzneț al neamului românesc”, exprimînd dorința generală de a contribui, prin toate mijloacele, la succesul operațiunilor armatei române⁵⁵.

Noul consiliu orășenesc a trecut imediat, în colaborare cu autoritățile militare, la luarea unor măsuri prin care să se împiedice prădările de case și prăvălii săvîrșite de unii orășeni și săteni. După 5/18 septembrie, în condițiile unei intense circulații de trupe, s-a acționat pentru asigurarea ordinii și siguranței publice, pentru desfășurarea muncilor cîmpului și a celorlalte activități. Pentru facilitarea schimburilor comerciale zilnic era stabilit cursul coroanei austro-ungare (în 6/19 septembrie, 1 coroană = 80 de bani românești, iar o zi mai tîrziu, 1 coroană = 70 bani)⁵⁶.

*

Acțiunile ofensive care au avut loc, în zilele de 2—4/15—17 septembrie, în sectorul făgărașan al frontului Armatei a II-a, precum și acelea de pe frontul Armatei de Nord sînt considerate ca reprezentînd încheierea primei etape a campaniei armatei române din Transilvania⁵⁷. Au fost acțiuni ofensive izolate care au avut loc după oprirea ofensivei generale din Transilvania prin ordinul M.C.G. din 26 august/8 septembrie 1916. Acestui ordin i-a urmat decizia, luată la Peris, în chiar ziua declanșării acțiunilor ofensive de pe linia Oltului făgărașan, de către M.C.G. prin care s-a modificat planul inițial de campanie, fiind mutat

⁵⁴ *Idem*, f. 12.

⁵⁵ *Idem*, doc. 925.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, P. Oprescu, *op. cit.*, p. 160.

centrul de greutate al operațiunilor militare pe frontul de sud⁵⁸. Această decizie modifica, în esență sa, planul de campanie inițial care prevedea ca efortul principal să fie îndreptat împotriva trupelor austro-ungare din Transilvania, provincie care, printr-o ofensivă susținută, urma să fie eliberată și unită cu România. Or, din desfășurarea evenimentelor militare, nu numai din zona în discuție, a fost pus în evidență faptul că, și înainte de luarea acestei hotărâri, s-au săvârșit abateri de la litera și spiritul planului de campanie inițial, îndeosebi prin încetinirea cu care a avut loc înaintarea trupelor⁵⁹ după deбуșarea vijelioasă a grupurilor de acoperire la vestul și la nordul trecătorilor carpatice. În locul exploatării la maximum a efectelor surprinderii inamicului a fost dat ordinul de oprire a ofensivei, care, dacă ar fi fost energic condusă, ar fi dus la realizarea, mai devreme și cu pierderi mai mici, a obiectivului ordonat de M.C.G. la 29 august/11 septembrie, scurtarea frontului și asigurarea unei mai bune legături între armate. Acest obiectiv, realizat, în parte, de trupele Corpului II de Armată prin luptele din 2—4/15—17 septembrie, ar fi putut fi atins cu mai bine de o săptămână mai devreme. Mai mult decât atât, prin acțiuni ofensive concertate ale Armatei a II-a, ale stîngii Armatei de Nord și ale dreptei Armatei a I-a, s-ar fi putut obține cu adevărat o importantă scurtare a liniei frontului, premisă esențială a realizării obiectivului prevăzut de planul de campanie, în prima etapă a operațiunilor militare în Transilvania — atingerea, către a 25-a zi de la mobilizare, a văii Mureșului.

Mărturiile participanților la luptele „Bătăliei de pe Olt” arată modul în care au fost înțelese și primite de către luptători, dornici de a se angaja într-o urmărire energică a inamicului, dispozițiile care opreau înaintarea trupelor și impuneau ocuparea de poziții de apărare: „Spre marea noastră surprindere vedem din nou sistemul organizărilor de poziții de rezistență — deci din nou ofensiva oprită — cînd noi ne așteptam la o înaintare fulgerătoare față de un inamic slab de forțe... În mod firesc urma ca inamicul să fie urmărit cu toată energia pentru a fi distrus și pentru a putea fi atins obiectivul ce se urmărea. Forțele inamicului erau slabe și nu aveau alt scop decât să ne întîrzie înaintarea, pînă ce vor sosi noi forțe”⁶⁰.

Urmînd deciziei M.C.G. din 2/15 septembrie, în 6/19 septembrie, s-a dat ordinul, completat ulterior cu noi dispoziții, de a se trece la întărirea cît mai puternică, pe trei eșaloane, a armatelor din Transilvania⁶¹.

În baza acestor ordine Armata a II-a dispus la rîndul ei liniile de rezistență pe care urmau a se organiza Diviziile a 3-a și a 4-a. Păstrînd avanposturi pe linia pe care s-a ajuns în 4/17 septembrie, Divizia a 4-a i s-a stabilit o zonă de adunare, în văile de la sud de Șinca Veche și Perșani, cu detașamente înaintate la Făgăraș și la Toderița și cu un detașament de legătură cu Armata a I-a, înspre Ucea de Jos. Divizia a 3-a urma să se adune în cîmpia de la sud-est de Bogata și să se acopere cu posturile înaintate de la Ungra și Crihalma. În caz de atac

⁵⁸ *Idem*, p. 161.

⁵⁹ *Idem*, p. 160—161.

⁶⁰ H. Georgescu, *Amintiri din război. Trecerea Oltului*, în *op. cit.*, p. 24.

⁶¹ Marele Stat Major, *Documente...*, vol. I, p. 401—403.

inamic, Divizia a 4-a ar fi urmat să se apere pe linia Șercăița—Șinca Veche — Perșani — Grid, iar Divizia a 3-a pe linia Fintina — Hoghiz, legătura dintre ele fiind asigurată de un detașament la Comăna de Sus. Începînd din 6/19 și pînă în 13/26 septembrie, pe frontul Armatei a II-a activitatea a constatat din regruparea unităților, organizarea și întărirea pozițiilor stabilite. În toată această perioadă s-au desfășurat recunoașteri continue și s-a realizat legătura cu flancul drept al Armatei a I-a. Detașamentul de legătură, ajuns cu grosul la Lisa, a trimis, în 7/20 septembrie, o patrulă de ofițeri la Avrig unde s-a luat contact cu Corpul de Olt, după care asemenea recunoașteri sînt făcute zilnic. În 9/22 septembrie au fost ocupate Ucea de Jos, Arpașu de Jos și Drăgușul⁶².

Intensa activitate legată de regruparea trupelor, aflate într-o continuă circulație, a stîrnit nedumerirea, atît a localnicilor⁶³, cît și a celor care au participat efectiv la evenimente⁶⁴. Unul dintre aceștia din urmă, referindu-se la perioada 4/17—14/27 septembrie, o aprecia astfel: „Perioadă de liniște fizică, dar de mare enervare. Perioadă de cadril pentru micile unități dar probabil de mari combinațiuni pentru marile comandamente. Perioadă de vești rele și bune; comentarii și pronosticuri, păreri și impresii, aprecieri și deprecieri. Nu vedeam nimic, nu știam nimic, decît să facem lucrări de sapă și ne mutăm din sat în sat”⁶⁵.

Acestei stări de lucruri avea să i se pună capăt odată cu angajarea celor două divizii în operațiunea de sprijinire a Corpului de Olt, ajuns într-o situație extrem de dificilă în urma unor masive concentrări de forțe inamice împotriva lui.

Intervalul de timp scurs de la intrarea României în război a fost folosit de inamic pentru transportarea unor însemnate forțe militare în Transilvania, acțiune facilitată de situația la care s-a ajuns pe fronturile europene și nerespectarea unor obligații pe care aliații țării noastre și le-au asumat. În aceste condiții a fost constituită Armata a IX-a germană, sub comanda generalului Erich von Falkenhayn, care în ziua de 13/26 septembrie a început ofensiva împotriva Corpului de Olt, pus astfel în situația de a desfășura acțiunile de apărare cunoscute sub numele de „Bătălia de la Sibiu”⁶⁶.

În bibliografia problemei au fost puse în evidență datele generale sau de detaliu ale aprigei înclăștări de forțe, despre care s-a emis aprecierea că ar fi putut avea o cu totul altă turnură dacă nu s-ar fi săvîrșit, la diferite eșaloane, o serie întreagă de greșeli⁶⁷. Una dintre aceste greșeli s-a considerat a fi fost întîrzierea cu care unitățile Armatei a II-a s-au pus în mișcare pentru a veni în ajutorul Corpului de Olt. Deși acest ajutor a fost cerut de Corpul de Olt încă din 10/23 sep-

⁶² *Ibidem*, p. 405.

⁶³ Vezi nota 55.

⁶⁴ H. Georgescu, *Amintiri din război. Faza dezorientărilor*, în *op. cit.*, XVI, nr. 11—12, nov.—dec. 1939, p. 17.

⁶⁵ C. Calotescu, *op. cit.*, p. 79.

⁶⁶ V. Atanasie, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, P. Oprea, *op. cit.*, p. 168—178.

⁶⁷ *Idem*, p. 176—177.

temărie, deși comandantul Armatei a II-a, generalul Grigore Crăiniceanu, a propus, în 11/24 septembrie, deplasarea întregii armate spre vest, în concordanță cu o înaintare a Armatei de Nord⁶⁸, totuși M.C.G. a considerat necesare doar întărirea detașamentului de la Lisa și înaintarea spre vest a cavaleriei. Aceste forțe erau însă expuse focului inamic de pe dealurile de la nord de Olt, iar adversarul a interpus, în zona Porumbacu — Scorei — Sărata — vest Cîrțișoara, forțe care aveau ca obiectiv interzicerea accesului peste muntele Suru în „Țară”, precum și a contactului dintre detașamentul de legătură de la Lisa și a cavaleriei cu flancul drept al Corpului de Olt⁶⁹.

În momentul primirii ordinului de deplasare spre vest, Diviziile a 3-a și a 4-a erau dispuse, în urma regroupărilor efectuate în baza dispozițiilor M.C.G. de organizare a liniilor de rezistență, astfel:

— Divizia a 3-a în sectorul Hoghiz — Comăna, cu avanposturi pe malul drept al Oltului la Ungra, Ticușul Nou și Crihalma,

— Divizia a 4-a în sectorul Grid — Șinca Veche, cu detașamente înaintate la Hălmeag, Făgăraș (detașamentul „Făgăraș” cu posturi de supraveghere pe înălțimile de la nord de Olt) și Toderița (detașamentul „Măgura Voinii”). Sub ordinele Diviziei a 4-a se afla și detașamentul de legătură cu Corpul de Olt care avea grosul la Lisa și posturi înaintate la Viștea de Sus și Ucea de Sus⁷⁰.

În cursul zilei de 14/27 septembrie s-a primit ordinul de înaintare în sprijinul Corpului de Olt și s-a început deplasarea spre vest, așa încît, în seara zilei de 15/28 septembrie, Divizia a 3-a, care a efectuat marșul, pe o singură coloană, pe direcția Ticușul Vechi — Cobor — Felmer — Șoarș — Rodbav, a ajuns pînă la nord și la vest de Cincu. Divizia a 4-a, căreia îi revenea acțiunea principală, s-a grupat în două coloane, care au înaintat la nord și la sud de Olt. Coloana de nord a ajuns în seara zilei de 15/28 septembrie la Rucăr, după ce respinsese rezistențe inamice la Calbor și la Cîneșor, iar coloana de sud a ajuns pînă la Viștea de Jos, de unde, din cauza tirului artileriei inamice de pe dreapta Oltului, s-au deplasat spre Arpașul de Sus. Aici au ajuns, după un marș greu, abia în dimineața zilei de 16/29 septembrie⁷¹.

În noaptea de 15—16/28—29 septembrie Corpul de Olt s-a retras în defileul Oltului⁷². Retragerea acestui corp de armată nu a ajuns la timp la cunoștința comandamentului Armatei a II-a, așa încît în cursul zilei de 16/29 septembrie, Divizia a 3-a, respingînd rezistențe succesive, a înaintat pînă în zona Toarcă — Săsăuș — Șomartin, iar coloana de nord a Diviziei a 4-a, pînă la Feldioara. Coloana de sud a înaintat, în condițiile unor drumuri grele și ale unor repetate tiruri de artilerie inamice de la nord de Olt și dinspre Porumbacu, pînă la vest de Oprea Cîrțișoara⁷³. Analizîndu-se situația la care s-a ajuns pe frontul Armatei a II-a, în dimineața zilei de 17/30 septembrie s-au dat ordinele de

⁶⁸ G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916—1918)*, vol. II. București, f. a., p. 173.

⁶⁹ Marele Stat Major, *Documente...*, vol. II, p. 354.

⁷⁰ *Idem.*, p. 395.

⁷¹ *Idem.*, p. 414—417.

⁷² *Idem.*, p. 422—423.

⁷³ *Idem.*, p. 432—438.

retragere a forțelor angajate în operațiunea de sprijinire a Corpului de Olt. Divizia a 3-a și coloana de nord a Diviziei a 4-a au început imediat retragerea. Coloana de la sud de Olt, care avansase cel mai mult spre vest, a angajat, înainte de a primi ordinul de retragere, luptele cu unitățile inamice din zona Sărata — Porumbacu. Acțiunile ofensive din ziua de 17/30 septembrie, purtate de regimentele 6 și 21 infanterie și 6 vânători, cunoscute sub numele de „Luptele de la Porumbacu”, au fost încununate de o frumoasă victorie ale cărei consecințe nu au putut fi exploatate, deoarece s-a primit, între timp, ordinul de retragere⁷⁴. În timpul acestor lupte au fost produse inamicului mari pierderi în oameni și tehnică de luptă. Și în luptele duse în zona Sărata — Porumbacu s-au înscris o serie de fapte de eroism românesc. Un fapt de o deosebită semnificație s-a petrecut în hotarul satului Sărata, unde a căzut grav rănit, în timp ce își conducea plutonul, un fiu al acestui sat, Victor Balea, fostul ajutor de contabil de la banca „Albina” care a trecut în 1914 în România și a urmat cursurile unei școli de ofițeri de rezervă devenind sublocotenent în armata română⁷⁵.

Luptele de la Porumbacu au însemnat ultima acțiune din cadrul operațiunilor Armatei a II-a în sprijinul Corpului de Olt, operațiuni care, începute mai devreme, ar fi putut avea rezultate importante, de natură chiar să schimbe situația generală a frontului din această parte a Transilvaniei⁷⁶. Aceasta este confirmată și de memoriile generalului Erich von Falkenhayn, care apreciau drept foarte critică situația armatei pe care o comanda. Despre momentele de răscruce ale „Bătăliei de la Sibiu”, vestitul general consemna: „Mai rar în viața mea, nu tocmai săracă în puncte dramatice, am așteptat cu încordare mai serioasă desfășurarea evenimentelor ca în ziua de 16 septembrie”⁷⁷.

După retragerea Corpului de Olt în interiorul defileului marelui riu, Armata a IX-a germană avea să-și îndrepte grosul forțelor împotriva Armatei a II-a române.

Urmărită de slabe forțe de cavalerie inamice, Divizia a 4-a s-a retras spre est și a ajuns pînă în seara zilei de 21 septembrie/4 octombrie pe linia Șinca Veche — Perșani, linie ale cărei poziții asigurau căile de comunicație spre Țara Birsei⁷⁸.

În ziua de 22 septembrie/5 octombrie s-au desfășurat luptele de la Șinca Veche — Perșani, lupte în care superioritatea numerică a inamicului și unele defecțiuni în organizarea dispozitivului de apărare au determinat respingerea și apoi retragerea trupelor române, prin defileurile Șinca și Vlădeni, spre Țara Birsei⁷⁹. Aceste ultime lupte desfășurate în zona fâgărășană a frontului armatei române din timpul cam-

⁷⁴ *Idem*, p. 539—540.

⁷⁵ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 202.

⁷⁶ R. Băldescu, *Războiul național. Operațiunile din 1916*, vol. I, Sibiu, 1933, p. 202.

⁷⁷ E. v. Falkenhayn, *Campania Armatei a 9-a împotriva românilor și rușilor. 1916/1917.*, București, 1937, p. 61.

⁷⁸ Marele Stat Major, *Documente...*, vol. II, p. 553—585; R. Băldescu, *op. cit.*, 215—230.

⁷⁹ *Ibidem*.

paniei din toamna anului 1916 au încheiat un capitol din cele mai dramatice ale istoriei acestei părți a Transilvaniei. Cele câteva date și fapte prezentate aici se înscriu și ele în tabloul general al acestei etape a luptei general românești pentru înfăptuirea unității naționale.

*

Odată cu retragerea din Țara Făgărașului a trupelor armatei române, multora dintre oamenii locului le-a fost rezervată dureroasa condiție a refugiului, singura modalitate de a scăpa de rigorile măsurilor represive ale regimului care și-a reinstalat autoritățile în fruntea comitatului și a orașului. Manifestările de dragoste frățească pentru armata română, de la primirea sărbătorească, găzduirea ofițerilor și ostașilor și pînă la diferitele servicii făcute trupelor care au trecut Carpații pentru a-i elibera (furnizarea de informații, îndeplinirea rolului de călăuză, îngrijirea răniților sau chiar participarea la acțiuni îndreptate împotriva trupelor inamice), precum și exprimarea deschisă, în forme din cele mai diverse, a sentimentelor lor naționale, reprezentau, din motive ușor de știut, explicația alăturării multora dintre făgărășeni la convoaiele în retragere. Acum au trecut în Țară mulți dintre cei 605 făgărășeni pe care date ale vremii i-au consemnat printre refugiații în România⁸⁰. Nu puteau alege altă cale decît aceea a retragerii odată cu armata română nici dr. Liviu Pandrea, Iacob Popa, dr. Victor Pralea, dr. Titu Perțea și alți membri ai consiliului orașenesc instalat la Făgăraș în condițiile amintite mai sus, nici studentul în medicină la Buda-pesta Liviu Ursu (originar din Ohaba), care a lucrat în spitalul din Făgăraș alături de dr. Titu Perțea și de personalul sanitar din cadrul armatei române⁸¹, nici Emil Brinzea (Hurez) și alții ca el — foste călăuze ale unor detașamente românești —⁸², nici învățătorii Vincențiu Fărcaș (Ileni), Moise Cilția sau profesorul Mihai Novac (Șona)⁸³ și mulți alții. Tot atunci au trecut peste munți în România și frații Valeriu, Octavian și Aurel Literat din Luța, ultimul în vîrstă de numai 13 ani⁸⁴. Surorile Victoria și Maria Manciulea și prietena lor Lucreția Canjea din Părău, după ce au ajuns în România, s-au încadrat în serviciul sanitar al armatei române⁸⁵. La îndemnul lui Iacob Popa, din Făgăraș, s-au refugiat tot atunci și tinerii: Cornel Pop, Tertulian Langa, Nicolae Stroia și alții⁸⁶. În mulțimea celor care se aflau în Moldova, în condițiile extrem de grele ale iernii anilor 1916—1917, se găsea de fapt marea majoritate a preoților și a învățătorilor satelor făgărășene, alături de mulți

⁸⁰ T. V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914—1918*. Sibiu, 1923, p. 25.

⁸¹ P. Abrudan, *op. cit.*, p. 207—208.

⁸² Vezi nota 24.

⁸³ Vezi nota 25.

⁸⁴ MuzIstTrans, nr. inv. M. 7892.

⁸⁵ M. Manciulea, *Aduceri aminte, în Și-au făcut datoria (Amintiri din primul război mondial)*. [București, 1968], p. 27—28.

⁸⁶ Vezi nota 55.

alți frunțași sau oameni de rînd⁸⁷. Altfel, ar fi avut de suportat rigorile măsurilor represive ale regimului de teroare reinstaurat curînd după retragerea trupelor române. Mulți dintre preoții satelor făgărășene au fost închiși sau internați în închisori sau lagăre, fiindu-le sechestrate bunurile materiale de care dispuneau⁸⁸. Măsurile represive ale autorităților au fost îndreptate și împotriva țăranilor, așa cum s-a întîmplat în satul Săvăstreni, unde au fost deținuți un număr de zece localnici, între care: Simion Dobrin, Ioan Crăciun și Pavel Biliboacă⁸⁹. Au avut de suportat și sîcănări de tot felul, brutalizări și internări mulți dintre membrii familiilor celor refugiați în România, așa cum s-au petrecut lucrurile cu părinții Mariei Manciuș⁹⁰ sau ai lui Sidon Turcea⁹¹. După aceleași date, publicate de T. V. Păcățian în 1923, numărul celor internați și arestați din județul Făgăraș s-ar fi ridicat la cifra de 205⁹².

Avînd sentimentul împlinirii unei duble datorii față de cauza general românească — unitatea națională —, atît din partea lor înșiși, cit și pentru cei rămași acasă sau aflați încă sub drapel străin, marea majoritate a refugiaților transilvăneni au servit statul român în moduri din cele mai diferite. Cererea lui Iacob Popa, din 4/17 ianuarie 1917, adresată ministerului de război al României, prin care solicita primirea în armată, era motivată de dorința „de a fi făcut cauzei românești folosul cel mai mare după împrejurările date”⁹³. Același Iacob Popa lansa, în coloanele „Neamului Românesc” al lui Nicolae Iorga, un patetic „Apel către românii transilvăneni, refugiați pe urma retragerii armatei ro-

⁸⁷ În afara celor deja amintiți se mai refugiaseră: preoții — Matei și Vasile Rădulet (Berivoi), Constantin Grama (Rîușor), Dumitru Purice (Hurez), Pavel Borzea (Viștea de Jos), Pavel Monea (Streza Cîrțișoara), Nicolae Clonțea (Beclan), Bartolomeu Zaharia (Ludișor), George Vasu (Voila), Ion Comșa (Boholt), George Șolca (Calbor), Nicolae Aron și Traian Păcală (Galați), Alexandru Pop (Lisa), Ion și Vincențiu Pop (Sîmbăta de Sus), Nicolae Boer (Breaza), Valer Judele (Mărgineni), Ion Pop (Hirseni), Dumitru Bărbat (Șercăița), Ilarie Cocan (Mindra), Cornel Pop (Părau), David Chiujdea (Șinca Nouă); învățătorii — Ghedeon Socol (Căpăcel), Chirion Adămoiu și Vincențiu Ștefan (Sîmbăta de Sus), Ion Drugă (Ludișor), Matei Boamfă (Părau), George Renghea (Șinca Nouă), Lazăr Sbirneci și Vincențiu Monea (Toderița), Ioan și Nicolae Bărbat (Șercăița); vezi S. Stanca, *op. cit.* p. 167—171 și însemnările protopopului Nicolae Borzea aflate în arhiva Bisericii Sf. Treime din Făgăraș, f. 27. Într-un document din martie 1917 mai sînt amintite și alte nume: Dănilă și Alexandru Șerban (Voila), Ion Bica (Pojorta), George Boeriu (Viștea de Jos), Solomon Făgărășan (Drăguș), George Codrea, Maria dr. Șerban, Aldulea Mețianu și George Comănariu (Făgăraș), George și Alexandru Popa (Ludișor), Ion Șandru (Viștea de Jos), Victor Vlad (Șercaia), Laurian și Alexandru Gabor (Oprea Cîrțișoara), Aurel Popa (Arpașu de Sus), Petru Dobru (Toderița), frații Albu (Părau), Ștefan Halmaghi (Comăna de Jos); Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 271, f. 1—2.

⁸⁸ S-au aflat în această situație: Ion Capătă (Șona), Iosif Cațavei (Lisa), Petru Cațavei (Rodbav), George Conta (Cincu), Mihai Ganea (Veneția de Jos), Damaschin Ghircoiaș (Bucium), Dumitru Mandea (Porumbacu de Jos), Eftimie Maniu (Fîntina), Aurel Mușat (Ucea de Sus), Ion Popița (Comăna de Jos), Ion Rădulet (Seliștat), Vasile Stoicanea (Șercaia), Popa Lazăr (Șinca Nouă), Nicolae Munteanu (Lisa), Ion David Pop (Scorei), Ion Bunea (Vad), Petru Langa (Șercaia), Andrei Radeș (Berivoi) și alții; vezi S. Stanca, *op. cit.*, *passim*.

⁸⁹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 288.

⁹⁰ M. Manciuș, *op. cit.*, p. 28.

⁹¹ S. Turcea, *op. cit.*, p. 110.

⁹² Vezi nota 80.

⁹³ Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Iacob Popa, doc. 155.

mâne⁹⁴, din care răzbate cu putere adinca credință în victoria a ceea ce numea „marea cauză a neamului românesc“, aceasta în momentele extrem de grele prin care trecea România în iarna anului 1917. Apelul cerea tuturor celor aflați în aceeași situație ca și el a fi gata de orice sacrificiu, căci „E imposibil fraților, să nu ne dăm seama despre aceea că războiul acesta al nostru este menit să sfarme lanțurile sclaviei din toate veacurile ale neamului românesc și să ne deschidă epoca de fericire, care să ne compenseze pentru toate suferințele din trecut. E imposibil, să nu ne dăm seama că războiul acesta, în măsură destul de considerabilă, este rezultatul acțiunii de propagandă și reedșteptare națională a Școlii Ardelene, din care atâtea idei și atîția bărbați mari au trecut Carpații dincoace. E imposibil să nu ne dăm seama că războiul acesta este menit să realizeze idealul nostru național, fiind el astfel încoronarea cea mai desăvîrșită a luptelor noastre politice îndrumate prin luminatul discurs rostit de Simion Bărnuț la adunarea de la Blaj ținută la 1848. Se poate așadar, ca noi ardelenii de astăzi, să nu luăm toată partea cită ni se cuvine, în războiul acesta?... Nu noi vom fi trădători ai trecutului nostru; nu voim să dezertăm de la dorința noastră sfîntă, nu voim să ne tînguim, deoarece pentru o astfel de cauză nici o jertfă nu poate fi prea mare! Să ne amintim, fraților, cum noi am fost acea mică parte a poporului român de peste munți, care pe scurtă vreme, ce e drept, dar am gustat din farmecul și din fericirea realizării celui mai frumos vis al neamului românesc... și cel ce gustă o astfel de fericire nu se mai poate învoi să fie lipsit de ea“. Cea mai potrivită cale prin care românii din afara granițelor naționale își puteau aduce contribuția la susținerea uriașului efort militar în care România se afla angajată, cale recomandată și de autorul apelului amintit, era aceea a înrolării în armata română. Aceasta a fost calea pe care au urmat-o cei peste 20.000 de români transilvăneni cîți se aflau, în martie 1918, înrolați în armata română⁹⁵. Făgărășenii și-au adus și ei o importantă contribuție alături de fiii celorlalte părți ale pămîntului românesc la războiul României pentru unitatea națională. Încercînd o estimare a numărului făgărășenilor care au luptat ca voluntari, înrolați în armata română în diferite etape ale războiului, s-ar putea pleca de la indiciul reprezentat de listele membrilor „Uniunii foștilor voluntari din războiul pentru întregirea neamului“ decorați la începutul deceniului al 4-lea. În listele despărțămîntului Făgăraș al U.F.V.R. figurează numele a peste 750 de foști voluntari⁹⁶. Acestui număr trebuie să îi adăugăm cel puțin încă 200, reprezentînd pe cei căzuți în lupte sau decedați ulterior războiului și pe cei stabiliți în alte localități ale țării, așa încît ar rezulta o cifră de circa 1.000 de fii ai Țării Făgărașului care au luptat în armata română din timpul întregului război. Cea mai mare parte dintre aceștia provenea din rîndurile prizonierilor din Rusia recrutați ca voluntari în armata română, activitate în care s-au distins atît fostul membru al

⁹⁴ *Neamul românesc*, XII, nr. 11 din 14 ianuarie 1917, p. 2.

⁹⁵ D. Tuțu, *Voluntarii români împotriva Puterilor Centrale în lupta pentru eliberarea națională*, în *Studii*, 1968, nr. 6, p. 1133.

⁹⁶ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 1 din 5 ianuarie 1932, nr. 9 din 15 mai 1932, nr. 9 din 8 iunie 1933, nr. 10 din 19 iunie 1933, nr. 3 din 30 mai 1935.

comisiei de redactare a Declarației de la Darnița, dr. Octavian Vasu⁹⁷, cit. și Iacob Popa⁹⁸. O altă pagină de înalt patriotism în cronica eroismului românesc din timpul acestui război au înscris-o cadrele serviciului sanitar. Dr. Titu Perțea, care, după conlucrarea de la Făgăraș cu corpul medical al Armatei a II-a, a ajuns și el medic militar în armata română, cu grad de maior, s-a numărat printre cei care și-au dat viața în lupta extraordinară dusă împotriva epidemiilor izbucnite în rindul trupelor și a populației civile⁹⁹. Alături de dr. Titu Perțea, au activat în serviciul sanitar al armatei române și alți făgărășeni: studenții mediciști Olimpiu Poparad (Streza Cîrțișoara), Matei Sofonea (Drăguș), Emil Țeposu (Comăna de Sus), Lazăr Isaicu (Cîrța), Liviu Ursu (Ohaba) și soldatul sanitar Daniel Sasu (Hurez)¹⁰⁰.

Datele privitoare la zburciunile evenimente petrecute la nivelul acestei părți a pământului românesc — Țara Făgărașului — și la modul în care oamenii locului s-au implicat în această etapă hotăritoare a procesului istoric încununat de Marea Unire din 1918 se înscriu și ele, prin ceea ce au mai semnificativ, în șirul dovezilor de netăgăduit ale caracterului popular și național al participării românilor, din toate teritoriile locuite de ei, la războiul în urma căruia avea să fie îndeplinit idealul unității naționale.

IOAN CIUPEA

⁹⁷ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 273.

⁹⁸ I. Botezan, *op. cit.*, p. II—V.

⁹⁹ *Neamul românesc*, XII, nr. 62 și 63 din 6, 7 martie 1917.

¹⁰⁰ Arhivele Statului București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosarele nr. 7/1917, f. 72, f. 18, nr. 19/1917, f. 8, nr. 3/1917, f. 22.